

וכשבדוקים אותו האם יש בראשו את כה-ב האברים הללו אין בודקין אותו במים, שהמים עזין וטורדין ממחין אותו, אלא בודקים אותו בשמן, שהשמן רך, ומצחצחו.

ואין רואין אותו אלא בחמה שבאורה אפשר להבחין גם בפרטים קטנים!

ושואלת הגמרא: כיצד בודקין אותו?

ומתמהת הגמרא על השאלה: כיצד בודקין אותו?! — והרי צרות הבדיקה היא כדאמרינן בברייתא!?

ומסבירה הגמרא את השאלה: אלא, השאלה היא כמה בודקין אותו לידע אם זכר הוא אם נקבה היא? [ומדובר כשלא ניכרו הסימנים המפורשים בברייתא, עדשה לזכר, ושעורה לנקבה⁽¹⁴⁷⁾].

וגויתו, ראש הגויה של זכר⁽¹⁴⁵⁾, נראית כעדשה.

ואם היתה נקבה — נדונה [נראית] כשעורה לארכה שנראה כאילו היא סדוקה כשעורה באותו מקום.

והתוך ידים ורגלים עדיין אין לו וכאמור בתחילת הברייתא, שרק הראש שלם בצורתו.

ועליו מפורש בקבלה שבשלב זה של העיבור יש בעובר כבר רוח חיים, ולכן נחשב לולד. שנאמר בספר איוב "הלא כחלב תתיכני, וכגבינה תקפיאני. עור ובשר תלבישני, ועצמות וגידים תסוככני⁽¹⁴⁶⁾". חיים וחסד עשית עמדי — ופקודתך שמרה רוחי!" הרי שמיד אחר יצירת העצמות והגדים נותן הקב"ה רוח חיים בעובר, ופקודת השם ומצוותו שומרת רוח זו בקרבו.

היא כשהשפיר מלא גנונים, "ועור ובשר" הוא שפיר מרוקם. הרלב"ג [איוב י, י"א] פירש "שכחלב תתיכני" הכוונה היא לזרע האשה, ו"כגבינה תקפיאני" כשנפגש בזרע האיש שמקפיאו ומעמידו. וראה במצודת דוד [שם] פירוש נוסף.

בביאור ראיית הגמרא מפסוק זה ראה בערוך לנר שפירש שלמדה הגמרא מכאן סדר היצירה, אולם מהתוס' [ד"ה עור] מוכח שלא סובר כפירוש זה, ולכן ביארנו בדרך אחרת.

147. התוס' [ד"ה לידע] פירשו שגויתו כעדשה אין הכוונה שבולט אותו מקום, אלא ששטחו הוא בגודל עדשה, ולדבריהם מבואר מדוע צריך בדיקה בקיסם לדעת אם זכר הוא או נקבה. אבל מרש"י [עמוד א ד"ה גויתו] שהוקשה לו מדוע כתבה המשנה חשב לזכר ולנקבה, ותירץ,

פעול כי אתה פעלתו, ויבין כל יצור כי אתה יצרתו", הרי שיצירה היא שלב מתקדם יותר מהפעולה, ושייך בה הבנה ולא רק ידיעה.

145. כן פירש רש"י ש"גויה" היא גיד אבר הזכר. אבל הרמב"ם [איסור"ב י, ג] כתב "תחלת ברייתו של אדם גופו כעדשה", כלומר שהעובר כולו גודלו כעדשה, ופירש ש"גויה" היא הגוף. וכן כתב התו"ט בנגעים [ז, ז] שלא האבר נקרא גויה אלא כל הגוף, והאבר נקרא ראש הגויה. והוכיח כן מהגמרא בנדריים [לב, ב] "שהמליכו הקב"ה לאברהם על ראש הגויה" ולא אמרה הגמרא גויה סתם. ובערוך לנר דחה שאפשר לומר שראש הגויה הכוונה היא לעטרה.

146. המהרש"א ביאר "שכחלב תתיכני" הוא השלב שהשפיר מלא דם. "וכגבינה תקפיאני"

ומבארת הגמרא, **אבא שאול בר נש**, ואמרי לה — **אבא שאול בר רמש**, אומר: **מביא קיסם שראשו חלק, ומנענע באותו מקום — אם מסכסך הקיסם בידוע שזכר הוא**, שהגיד מעכב את הקיסם ועל ידי כך נגרם הסכסוך, **ואם לאו, בידוע שנקבה היא!**

ומוסיפה הגמרא: **אמר רב נחמן אמר רבה בר אבהו: לא שנו שהסכסוך הוא סימן אלא כשמעביר את הקיסם מלמטה למעלה**⁽¹⁴⁸⁾, שאז הסכסוך הוא ראייה לזכר כי בנקבה אין מה שיעכב את הקיסם. אבל אם מעביר את הקיסם מן הצדדין, יתכן סכסוך גם בנקבה, כי אימא כותלי בית הרחם נינהו, שנפגש הקיסם בכתלים שבפתח הרחם ומסכסך.

אמר רב אדא בר אהבה: תנא: אם היתה נקבה — נדונה [ניכרת] כשעורה סדוקה! ואפילו שבברייתא נאמר שעורה בלבד בלא התוספת 'סדוקה', הכוונה היא שמראה הנקבה כמראה סדק השעורה.

מתקיף לה רב נחמן: אם הסדק הוא הסימן, ודילמא חוט של ביצים [המפריד בין הביצים] נינהו, שנראה כסדק.

אמר אביי: השתא ביצים גופיהו לא ידיעי [אינם ניכרים], חוט של ביצים ידיעי?

אמר רב עמרם: תנא כאשר מתחילים להתפתח חיתוך ידיו ורגליו — **ב' ירכותיו כב' חוטין של זהורית!**

ואמר ר' עמרם עלה, [החוטים שהמשיל בהם התנא את ירכותיו של העובר, הם בחוטים של ערב העבים יותר מחוטי השתי.

עוד אמר התנא: **ושתי זרועותיו של העובר, נראים כב' חוטין של זהורית!**

ואמר ר' עמרם עלה — שכוונת התנא היא שדקות הזרועות כשל חוט שתי! ⁽¹⁴⁹⁾

אמר ליה שמואל לרב יהודה: שיננא! לא תעביד עובדה להחשיבו ולד — עד שישעיר שיופיעו בו שערות הראש, ואל תסמוך על הסימנים שכתבה הברייתא.

שואלת הגמרא: **ומי אמר שמואל הכי, והאמר שמואל אחת זו שהיה השפיר צלול ואחת זו שהיה השפיר עכור חוששת**, שמא היה בו ולד, ועל אף שלא ניכרים בו שערות הראש?!

ומתרצת: **אמר רב אמי בר שמואל: לדידי מפרשא לו מיניה דמר שמואל —**

שהשמיט ש"ואם לאו בידוע שנקבה היא", ונראה שסובר שאם לא חש עיכוב בסכסוך אינה ודאי נקבה אלא ספק. וראה בערוך לנר שעמד על שינויים אלו.

149. בעין יפה נתקשה, שנקט התנא באותו לשון "ב' חוטין של זהורית" לגבי הירכים ולגבי הזרועות, אף על פי שכוונתו לפירוש רב עמרם לחוטים שונים. ותירץ על פי גירסתו שגרס

שמדברת המשנה כשאין ניכר האבר, הוכיח הערוך לנר שחולק על התוס' וסובר שבולט האבר כעדרשה. לשתוס' לא קשה מדוע במשנה אין ידוע מינו. וכתב עוד שגם בסוגייתנו יפרש רש"י כדרכו שמדובר כשאין נכרים הסימנים.

148. הרמב"ם [איסור"ב י, ג] כתב "ומנענע באותו מקום מלמעלה למטה", להפך מגירסתנו מלמטה למעלה. עוד שינה הרמב"ם בכך

ואם כן היה שמואל בקי גדול וידע לקבוע הגיל אפילו בהפרש יום אחד, ואיך הסתפק ואמר שעד שישעיר הרי הוא ספק? ומתרצת: **שאני שמואל דרב גובריה**, שהוא היה בקי במיוחד אך אין כולם בקיאים כמוהו ולכן הורה לאחרים שכל עוד שאין שיער אין לנהוג בו כודאי ולד.

שנינו במשנה: המפלת סנדל או שליא תשב לזכר ולנקבה.

תנו רבנן: **סנדל דומה לרג של ים שנקרא בשם זה — סנדל'.**

מתחלתו — **ולד מעליא הוא, אלא שנרצף, שנמעך** (151) לאחר מכן על ידי שלחצו אחיו התאום בתוך הרחם.

רבן שמעון בן גמליאל אומר: סנדל דומה ללשון של שור הגדול! (152).

לחוש לימי טומאה כולדת — **חוששת, ומספק היא יושבת שבועיים בטומאה.**

אך ימי טהרה — **לא יהיבין לה, עד שישעיר** שרק מחמת חסרון הבקיאות החמיר שמואל והצריך שיהא בו שערות, ולא שמעכבים הם מעיקר הדין.

ושואלת הגמרא: **למימרא, דמספקא ליה לשמואל, ולא ידע להכיר בעובר בלא שערות והא ההוא שפירא** [שפיר] **דאתאי לקמיה דמר שמואל, אמר שמואל: הא — בר ארבעין וחד יומא!** וידע שמואל לשער את גילו המדוייק של השפיר, **וחשיב מיומא דאזלה לטבילה עד ההוא יומא ולא הוה אלא ארבעין יומין** (150). **ואמר להו שמואל — האי בנדה בעל! כי גילו של השפיר הוא ארבעים ואחד יום ואילו מיום הטבילה עברו רק ארבעים, נמצא שהתעברה יום אחד לפני שטבלה לנדתה. כפתיה — ואודי!**

“ליום מ”.

151. בגמרא לעיל [כד, א] מצינו שהמפלת ולד שפניו טוחות אמו טהורה, והקשה רש"י [ד"ה לשון] מדוע אם כן מטמא הסנדל את אמו והרי גם הוא פניו מעוכות. ותירץ, שרק ולד שמתחילת יצירתו פניו מעוכות אמו טהורה, מה שאין כן סנדל נוצר בתחילה בשלימות ורק בהמשך ההריון דחקו אחיו ומעכו. ויסוד זה שהקובע לטומאת לידה אינו צורת הולד ברגע הלידה אלא צורתו בתחילת ההריון כתבו גם הרמב"ן והרשב"א [כג, ב ד"ה אמר רבא], ולעיל כג, ב נתבאר יותר.

152. יש לבאר לרשב"ג מדוע שמו סנדל', וכיצד מסמל לשון זה את צורתו שהיא כלשון שור. בתוס' יו"ט [כריתות א] פירש שהכוונה

ברישא “זהורין” ובסיפא “זהורית”. ולשון זכר נופל על הערב ולשון נקבה בשתי. אולם גירסת הספרים שלפנינו היא “זהורית” גם ברישא, ואם כן אי אפשר לתרץ כדבריו.

150. מבואר בסוגיינתנו שאשה זו שבאה לפני שמואל לא טבלה אלא לפני ארבעים יום, ויש להעיר שהרי טבע הנשים שראות כל ל' כמבואר לעיל ח, ב. ואין לתרץ שמחמת העיבור נסתלקו דמיה כמבואר במשנה ז, א, ולכן לא ראתה, שהרי בגמרא ח, ב, מבואר שרק בחודש השלישי להריון מתחיל סילוק הדמים. ובגליון מהרש"א ציין לשו"ת עבודת הגרשוני [כא] שכתב שהאשה מסולקת מדמים מתחילת ההריון, והגמרא שכתבה שמסולקת רק מהחודש השלישי מתכוונת לסילוק גמור. וראה בסדרי טהרה [קצד, ז] ובמה שנכתוב לקמן ל, א ברש"י ד"ה

נשנית משנה זו, ודעת יחיד היא, ואין פוסקים כמוהו!

אמר רבי זעירא: זכה בה רב ביכי בשמעתי, מזלו גרם להקדימני באמירת שמועה זאת, דאנא והוא הוינא יתבינן קמיה דרבי יוחנן כי אמרה להא שמעתא שרק מעדותו של רבי נחוניא נשנית משנה זו' וקדם איהו, ואמר להא שמעתא בבית המדרש וזכה בה, שנקראת על שמו!

ומקשה הגמרא על המשנה שכתבה 'המפלת סנדל תשב לזכר ולנקבה': למה הזכירו סנדל שיושבת עליו לזכר ולנקבה, והלא אין סנדל שאין עמו ולד נוסף, ואם כן היא צריכה בין כך לישב לולד הנוסף⁽¹⁵³⁾, גם לולי הסנדל?!

ומתרצת: אי דאתילידא נקבה בהדיה הכי נמי שאין צורך להזכיר שיושבת על הסנדל.

הכא במאי עסקינן דאתיליד זכר, שמחמתו צריכה לישב רק שבוע, ורק משום שהפילה גם סנדל שהוא ספק נקבה צריכה לישב מספק שבועיים.

⁽¹⁵⁴⁾ והחידוש בסנדל יותר מכל ולד שספק

משום רבותינו העידו: סנדל צריך שתהיה בו צורת פנים. אבל אם אין אברי הפנים שלמים תולים שמתחילת יצירתו היה מעוך, ואינו ולד.

אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה — סנדל צריך צורת פנים!

אמר רב אדא אמר רב יוסף אמר רב יצחק: סנדל צריך צורת פנים, אולם אין צריך שיהיו אברי הפנים במקומם, אלא ואפילו אם תהיה צורת הפנים מאחוריו הרי הוא ולד. משל לאדם שסטר את חבירו — והחזיר פניו לאחוריו, כך גם ולד זה תולים שבלחץ שלחצו אחיו סובב ראשו לאחור.

בימי רבי ינאי בקשו לטהר את הסנדל שאין לו צורת פנים, אמר להם רבי ינאי — טהרתם את הוולדות שגם בלא צורת פנים ולד הוא!

ושואלת הגמרא: והתניא: משום רבותינו העידו — סנדל צריך צורת פנים?!

ומתרצת: אמר רב ביכי בר אבבי אמר רבי יוחנן — עדות זו 'משום רבותינו' אינה הלכה, כי מעדותו של רבי נחוניא בלבד

היתה הגמרא צריכה לשאול יותר, שמדוע אין לה רק כ"ו ימי טוהר מחמת הספק שאולי ילדה זכר ולא ניתן לה ס"ו ימי טוהר משום הנקבה שנולדה יחד עם הסנדל. ותיריך, שסברה הגמרא שהולד השני נאבד ואין ידוע מינו, ולכן כל הקושיא היא שגם בלא שתלד סנדל האשה היא ספק יולדת זכר וספק יולדת נקבה, ואין תוספת דין מכח הסנדל.

154. המהר"ם ביאר שבקושיית הגמרא 'למה הזכירו סנדל' נכללו שני קושיות. א. שהרי נולד

היא לסנדל שברגל שצורתו דומה ללשון השור. הערוך [ערך סנדל] פירש ששם "סנדל" אינו מורה על צורת הולד אלא על מהותו, וסנדל הוא קיצור ל'שנוי ולד', שמפני שנתקלקלה צורתו שנוי הוא ואינו נחשב. וראה בערוך לנר שדן האם מחלוקת רשב"ג ותנא קמא היא רק מחלוקת לשונית בביאור השם סנדל, או שנחלקו גם בצורת דמותו.

153. הקשה המהרש"א שלסכרת הגמרא בקושיה שהולד שנולד עם הסנדל הוא נקבה

אם הוא זכר או נקבה הוא בכך — מהו דתימא, הואיל ואמר רב יצחק בר אמי: כאשר האשה מזרעת תחילה — יולדת זכר, ואם איש מזריע תחילה — יולדת נקבה! ולכן, היינו אומרים מדהא, הולד הנוסף, זכר — הא, הסנדל נמי זכר שהרי ביצירת התאום הזכר בהכרח שהאשה היא הזריעה תחילה, ואם כן גם הסנדל שנוצר עמו באותה ביאה⁽¹⁵⁵⁾ זכר הוא. קא משמע לן — אימא שניהם הזריעו בבת אחת, האי זכר, והאי נקבה! שבמקרה שהזריעו יחד יכולים להולד תאומים האחד זכר והשני נקבה.

ומתרצת הגמרא תרוץ נוסף: דבר אחר — מה שהזכירו סנדל במשנה הוא אפילו כשתאום שעמו נקבה היא, וחדשה המשנה שאם תלד נקבה לפני שקיעת החמה וסנדל לאחר שקיעת החמה, ואין ידוע אם הסנדל הוא זכר או נקבה, מונה 'תחלת נדה' לראשון⁽¹⁵⁶⁾, שמתחילה למנות ביום השמונים ואחד ללידת הנקבה הראשונה את ימי נדותה, שחוששים שהסנדל שנוולד שני הוא זכר שיש לו רק ארבעים ימי טוהר, ותמו ימי הטוהר ביום השמונים ללידת הולד הראשון. ולכן דם שראתה ביום פ"א מטמא

עם הסנדל ולד נוסף ואין תוספת דין מהסנדל. וקושיה זו כבר תירצה הגמרא במה שאמרה 'הכא במאי עסקינן'. ב. עוד קושיה נכללה בקושיית הגמרא שפשיטא שהיולדת סנדל היא ספק יולדת זכר ספק יולדת נקבה, ככל אשה שילדה ולד שאין ידוע מינו. ולאזוה צורך נשנה דין זה במשנה. וקושיה זו שעדיין לא תירצה באה הגמרא לישב עכשיו.

155. נחלקו רש"י ותוס' ביבמות [יב, ב] כיצד נוצר סנדל, רש"י [ד"ה סנדל] סובר שתחילה נתעברה ולד אחד שלם בצורתו, ואחר כך בביאה שניה נתעברה בולד נוסף, ודחק השני לראשון ומיעך צורתו. תוס' [ד"ה שמא] סוברים שמדובר באשה שנתעברה בתחילה בתאומים, ואחר כך בביאה שניה נכנס שכבת הזרע בין התאומים ודוחק הזרע לאחד מהם וממעכו.

ולשיטת התוס' שנוצרים הסנדל ותאומו בביאה אחת, מבואר היטב מדוע סברה סוגייתנו שיוכיח מין הולד על מין הסנדל שנוצר עמו. אבל לרש"י הסובר שנוצרו בביאות שונות הקשו התוס' [ד"ה קא משמע לן] שאפשר שבביאה אחת הזריע האיש תחילה ובשניה האשה, וכיצד יוכח הולד על מין הסנדל שלא נוצר עמו.

ותירצו, שסברה הגמרא שמדובר שידוע שנתעברה שניהם מאותה ביאה, וכגון שלא בא עליה אלא פעם אחת. ובכהאי גוונא גם רש"י מודה שנוצר הסנדל על ידי לחץ בתוך הרחם ולא מעיבור שני. ועיין עוד במה שביארו מדוע סברה הגמרא להעמיד משנתנו דווקא במקרה שכזה.

156. להבנת תירוץ הגמרא יש להקדים: מדין תורה נאמרו ג' טומאות שונות באשה הרואה דם, א. נדה. ב. זבה קטנה, ג. זבה גדולה. דם הראשון שיצא מהאשה מטמאה בטומאת נדה לשבעה ימים. ביום השמיני נטהרת מטומאת נדה ואפילו אם ראתה שוב פעמים רבות בתוך ז' הימים, ומתחילים ימי זיבה שנמשכים י"א יום. בימי הזיבה אם לא ראתה דם נשאת טהורה, אם רואה פעם אחת הרי היא זבה קטנה וטמאה ליום אחד נוסף בלבד. ואם רואה כ"א ימים אלו ג' פעמים נעשית זבה גדולה וצריכה למנות ז' נקיים. אשה היולדת יש לה ל"ג ימי טוהר לזכר וס"ו לנקבה. שבהם אפילו ראתה דם נשאת בטהרתה. לאחר שתמו ימי הטוהר נעשית בראיה הראשונה נדה, ומכאן והלאה דינה כמפורש לעיל.

ואגב הביאור במשנתנו, מבארת הגמרא כו-א מדוע הוזכר סנדל במקומות נוספים:

"סנדל" דתנן גבי בכורות, שלאחר לידת הסנדל, הולד הבא אחריו הוא בכור לנחלה אך אינו בכור לכהן, לפי שהסנדל נחשב לפטר רחם.

למאי הלכתא נכתב במשנה שהולד הבא אחרי הסנדל אינו בכור לענין חיוב נתינת ה' סלעים לכהן? והרי כיון שיש עמו ולד נוסף שאינו סנדל, הולד הנוסף יפטור את הרחם וברור שבלידה הבאה אין הולד בכור לכהן? (157)

ומיישבת הגמרא: החידוש הוא באותה לידה עצמה! שאם יצא הסנדל ראשונה אין הולד התאום היוצא עמו לאחריו חייב בבכורה, כי הסנדל הוא הפטר רחם, ולכן חידשה המשנה חידוש **לבא אחריו** שהוא בכור לנחלה ונוטל פי שניים בירושת אביהם, אבל, ואין הוא בכור לכהן!

עוד שואלת הגמרא: "סנדל" דתנן גבי

בטומאת נדה ז' ימים. אולם היות וילדה לאחר שקיעת החמה סנדל שהוא ספק נקבה, אין טומאת נדתה טומאה ודאית, אלא היא מונה תחלת נדה גם לאחרון, שמונה מספק פ' יום מהיום השני שהפילה בו את הסנדל, וחוששת שמא הדם שראתה ביום הפ"א הוא דם ימי טוהר. וישנה חומרה מחשש זה אם תראה שוב ביום פ"ח, שבכל נדה אחר ז' ימי נדה באים י"א ימי זיבה שבהם טמאה רק יום אחד, ואשה זו כיון שאין ודאי לנו שההיתה נדה ביום פ', מחמירים עליה בראית יום פ"ח, וטמאה שוב ז' ימים בטומאת נדה.

ונמצא שעקב לידת הסנדל היא מקולקלת למנינה, ואינה יודעת מתי שלמו ימי נדה והחלו ימי זיבה. שאם הסנדל היה זכר ותמו ימי טוהר ביום פ' ללידת הנקבה הודאית, נמצא שהחלו ימי נדה בראית יום פ"א. אולם אם הסנדל הוא נקבה הרי יום פ"א לראשון הוא יום פ' לסנדל, שנולד אחר השקיעה, ודם שראתה ביום פ"א דם טוהר הוא. ורק דם שתראה מיום פ"ב והלאה הוא דם נדה, ורק בתום ז' ימים מדם זה יתחילו ימי זיבה.

נאמר שהבא אחריו הוא בכור לענין נחלה ונוטל פי שניים, וכיון שנולד עם הסנדל ולד נוסף שפוטר הרחם לגמרי גם לענין נחלה לא היה לנולד בלידה שאחר כך להיות בכור כלל. ותירץ, שהתוס' [ד"ה סנדל] הביאו מהירושלמי שגם הולד שעם הסנדל אינו חי, ואם כן אי אפשר לכתוב עליו שהוא בכור שהרי אינו חי. וכמו כן אינו מונע דין בכורה מהנולד אחריו, שרק הנולד חי שלב אביו דוה עליו קובע לדין בכור לנחלה ולא זה שנולד מת. וראה בהערות להלן שיבואר

מתקנת האמוראים נוהגת כל אשה הרואה דם טומאה כזבה גדולה, ואפילו בראיתה הראשונה, אולם משנתנו נשנתה קודם תקנה זו, וכדין תורה.

157. המהר"ם נתקשה מדוע סברה הגמרא שדין הברייתא הוא דווקא לבא אחריו ולא לתאום שעמו. וראה בתוס' בבכורות [מו, א ד"ה המפלת] שתירצו קושיה זו. עוד הקשה מדוע לא הקשתה הגמרא קושיה חזקה יותר, שבברייתא